

Το σώμα της μνήμης

Ιάκωβος Κλεώπας

4ο Συμπόσιο ΕΨΣΕ - IPSO P. Marty

Ο Sandor Ferenczi στο κλινικό του ημερολόγιο με ημερομηνία 29/5/32 και τίτλο “παύση έργου του εαυτού”, και “-εγώ”, το εγώ με αρνητικό πρόσημο, σημειώνει τα ακόλουθα :

“Η πρωταρχική μου επιθυμία είναι η εξής : *τίποτε* δεν πρέπει να υπάρχει το οποίο να με ενοχλεί, τίποτε δεν πρέπει να βρίσκεται στον δρόμο μου. Αλλά μερικά κακά πράγματα δεν θέλουν να υπακούσουν και επιβάλλονται στην συνείδησή μου. Άρα : υπάρχουν και άλλες επιθυμίες εκτός από τις δικές μου. Αλλά γιατί εμφανίζεται μέσα μου ένα είδος φωτογραφίας του εξωτερικού σώματος, αμέσως όταν, έχοντας συναίσθηση της αδυναμίας μου, θέλω να εξαφανισθώ αποσυρόμενος; (γιατί αυτός που έχει χτυπηθεί από τον τρόπο, μιμείται μέσα στο άγχος του τα χαρακτηριστικά του τρομακτικού πρόσωπου;). Η *μάσκα της μνήμης* αναπτύσσεται ίσως πάντοτε με τα έξοδα ενός προσωρινού ή μόνιμου θανάτου ενός τμήματος του εγώ. Εν αρχή, το αποτέλεσμα ενός τραύματος. Μία *μαγεία μίμησης*; Επομένως η μνήμη είναι μία συλλογή ουλών τραυμάτων στο εγώ”.

Στους μοναχικούς συνειρμούς του Ferenczi, ανάμεσα στον ψυχισμό, το σώμα και την απουσία - ασθενής πια, έναν χρόνο πριν το τέλος της ζωής του - μπορούμε να αναγνωρίσουμε βασικά σημεία αναφοράς της θεωρίας του γύρω από το τραύμα, το βίωμα και τα ίχνη από αυτό ως παράγοντες διαμορφώσεων και μεταβολών του εγώ, και βεβαίως σημεία αναφοράς της θεραπευτικής του τεχνικής, που ο Smadja και ο Press θεωρούν στοιχεία έμπνευσης και πρόδρομες απόψεις της σύγχρονης ψυχοσωματικής. Μπορούμε επίσης να αναγνωρίσουμε ορισμένα σημεία αναφοράς του θέματος της μνήμης του σώματος, την σημασία της ως προς τις απαρχές της υποκειμενοποίησης. Λίγες γραμμές πιο κάτω ο Ferenczi προσθέτει ότι “Πλήρης επαναφορά [του αρχικού, του πρωτογενούς] είναι δυνατή μόνον στο επίπεδο μίας πλήρους ασυνειδητότητας, με άλλα λόγια : με την επιστροφή σε αυτό που παραμένει ασυνείδητο”. Δηλαδή θα σκεφτόμασταν σε μνήμες πέραν του δυναμικού ασυνειδήτου, εγγύτερα στο σώμα, ή πριν και από την οργάνωσή του, στα ίδια τα όργανα, σε μία “θάλασσα”, όπως θα έλεγε ο Ferenczi από μνήμες οργάνων, παλινδρομήσεων, καταβυθίσεων, έως εκεί. Τέλος, θα αναγνωρίσουμε την αναφορά στο αντικείμενο, την μητέρα και τον αναλυτή. Η υπόθεση μίας μνήμης του σώματος, είναι επίσης υπόθεση μίας μνήμης σωμάτων και μίας μνήμης του χώρου ανάμεσα σε αυτά.

Το ερώτημα μίας μνήμης του σώματος όσο και εάν διακινεί την κλινική και θεωρητική σκέψη, όσο και εάν ακούγεται σχεδόν αυτονόητη έννοια στην

ψυχοσωματική προσέγγιση, είναι επίσης μία έννοια δύσκολη και διόλου απλή, καθώς μπορεί και οφείλει να προσεγγισθεί κατά διαφόρους τρόπους. Έως ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί επιστημολογικά αίολη εάν αναλάμβανε να εκπροσωπήσει πολλές διαφορετικές διαστάσεις. Όλα όσα κάνουμε, έχουμε ή ό,τι μας ορίζει, από τα ένστικτα, την εκπροσώπηση των ενορμήσεων, ή τις ίδιες οι ενορμήσεις καθώς ξεκινούν το ταξίδι και το έργο τους από το σώμα προς τον ψυχισμό. Από τις ενδοψυχικές ασυνείδητες αναπαραστάσεις, έως την ομιλία, τις πράξεις και αντιλήψεις συνειδητές ή μη, ένα χαμόγελο, εκείνο το χαμόγελο που χωρίς καμιά αμφιβολία γνωρίζουμε τι σημαίνει, το να περιπλανιέται κανείς μέσα στην σκέψη, στην φύση ή στα όνειρά του, ακόμα και όταν κινείται σαν τον Σίσυφο, όταν χορεύει ή μάχεται, και μέχρι την μορφή που λαμβάνει, αναπλάθει και στο τέλος απολλύει το ανθρώπινο σώμα ή το πρόσωπο, όλα αυτά είναι μνήμες. Πρόκειται ωστόσο για μορφές μνήμης οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς την ύλη, την τοπογραφία και τους μηχανισμούς τους, καθώς και ως προς το νόημα και το πλαίσιο μέσα στο οποίο υφίστανται, στο οποίο μπορούν να κατανοηθούν και επίσης ως προς το πλαίσιο και τις λειτουργίες όπου αυτές οι μορφές μνήμης προσδίδουν ένα νόημα προς το σώμα, την νόηση ή τον ψυχισμό.

Ο A. Damasio συνοψίζοντας τις θέσεις του για την σημασία του συναισθήματος και του σώματος για την συνείδηση, λέει ότι “εάν όχι σώμα τότε ούτε νόηση”. Ανάλογα θα λέγαμε εάν όχι σώμα τότε ούτε μνήμη. Κάθε μνήμη, κάθε μορφής, έχει ένα σώμα, το σώμα της μνήμης. Και υπό αυτή την έννοια η μνήμη του σώματος, υπάρχει σε κάθε μνήμη. [αναφορά βιβλιογραφίας] Όταν μία μνήμη εγγράφεται αλλεπάλληλα, όπως περιέγραψε ο Freud στο μαγικό σημειωματάριο, αναδιαμορφώνοντας τον αναπαραστατικό ψυχικό ιστό, ή όταν ακολουθεί μία πορεία αρνητικού, απώθησης ή αμνησίας, ενέχει, αναφέρεται σε ένα στοιχείο του σώματος. Όπως επίσης όταν μία μνήμη ανακαλείται, αναζητά το σώμα των αρχών και έρεισμα κάθε μνήμης, αναζητά το σώμα της αναβίωσής της στο ανακαλούμενο παρόν, το οποίο μπορεί να είναι, να απαιτείται να είναι, άλλο από αυτό των αρχικού χρόνου εγγραφής μίας μνήμης. Όπως επίσης αναζητά το σώμα της επιθυμίας στην οποία μεταμορφώνεται μία μνήμη όταν ανακαλείται. Αξίζει ίσως να σημειώσουμε ότι οι εγκεφαλικές περιοχές των δυναμικών και αρχικά μη προβλεπόμενων ελκυστών της συγκρότησης μίας μνήμης συμπίπτουν με τις περιοχές των ελκυστών του σχεδιασμού των προσδοκιών και της προβολής στο μέλλον.

Άρα οι μορφές της μνήμης καθώς και του σώματος που της προσδίδει υπόσταση, έτσι ώστε μία μνήμη να έχει σώμα, είναι πολλές. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το σώμα στην μνήμη είναι όπως λέμε ότι ένα κρασί έχει σώμα. Ενδιαφέρον σε αυτό είναι ότι η αίσθηση του σώματος στο κρασί δημιουργείται στο σώμα και τις αισθήσεις εκείνου που το δοκιμάζει. Έτσι σκεπτόμενοι την έννοια της μνήμης του σώματος, το ερώτημα είναι περί ποιας μορφής μνήμη πρόκειται, όπως επίσης για ποιο σώμα μιλάμε. Την ίδια την σάρκα, τα σπλάχνα, την εκπροσώπηση αυτών των

καταστάσεων, ή τις αισθήσεις, την κίνηση και την δράση που συνθέτουν. Κυρίως θα έλεγα τίθεται το ερώτημα της μορφής της μεταξύ τους σχέσης. Σχέση διαλόγου, κατοπτρική, μεταβατική, αμοιβαίων μεταμορφώσεων, έως αρνητικού, του ενός αντί ή ίσως προς όφελος, του άλλου.

Θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε ορισμένες πτυχές αυτών των ερωτημάτων μέσα από τρία κλινικά παραδείγματα.

Το πρώτο είναι μία κλινική ιστορία που προέρχεται από ένα διαφορετικό κλινικό πεδίο. Ο Μάνος είναι 19 ετών, και παρουσιάζει σπαστική τετραπάρεση και πλήρη αδυναμία στήριξης, πόσο μάλλον εκούσιας κίνησης. Παραμένει κλινήρης ή καθηλωμένος σε αμαξίδιο, θέση στην οποία πραγματοποιήθηκε μία νευροψυχολογική εξέταση. Κατά την εξέταση, δεν εκλύεται καμία απάντηση σε οποιοδήποτε ερέθισμα. Το πρόσωπο παραμένει ανέκφραστο, με τις οφθαλμικές κόρες σε διαστολή, τα χείλη μισάνοιχτα, παρετικά όπως άλλωστε συνολικά το στοματοπροσωπικό. Η ίδια απουσία αντιδράσεων υπήρχε ως προς τις στοργικές φροντίδες και την παρουσία της μητέρας και των οικείων του. Η μαγνητική τομογραφία του εγκεφάλου δείχνει εκτεταμένες βλάβες αμφοτερόπλευρα στον μετωπιαίο λοβό, στον αριστερό βρεγματικό και κροταφικό λοβό, τα αντίστοιχα σημεία χειρουργικής επέμβασης και μία γενικευμένη ατροφία του φλοιού. Μικρότερης έκτασης βλάβες σημειώνονται υποφλοιωδώς στον θάλαμο και στην περιοχή των βασικών γαγγλίων. Η μέγιστη αξιολόγηση στην κλίμακα της Γλασκόβης κυμαίνεται μεταξύ των βαθμών 2 και 4. Ο Μάνος, 6 μήνες νωρίτερα έπεσε με το αυτοκίνητό του ένα βράδυ από μία γέφυρα. Σκοπός της εξέτασης ήταν η νευροψυχολογική εκτίμηση και η διερεύνηση των πιθανοτήτων και των τρόπων θεραπευτικών τεχνικών αποκατάστασης. Σκεπτόμουν σιωπηρά, σε μια βαριά σιωπή μέσα στην σιγή, ότι οι πιθανότητες και οι τρόποι παρέμβασης ελαχιστοποιούνται με ίσως μοναδικούς στόχους την αποφυγή περαιτέρω επιπλοκών και την προσμονή μίας αισθητηριακής ανάνηψης με την βοήθεια ανάλογων ερεθισμών. Τότε ο πατέρας του ασθενούς ωσάν σε μία αιφνίδια κίνηση εξόδου από την ακυρωτική σιγή λέει, «υπάρχει κάτι», ζητώντας από τον δεύτερο γιο του να βάλει μία κασέτα στο video στο διπλανό δωμάτιο από εκείνο της εξέτασης, χωρίς επομένως δυνατότητα οπτικού ερεθίσματος για τον ασθενή. Ήταν το κινηματογραφικό έργο «ο καλός ο κακός και ο άσχημος». Συγκεκριμένα η αρχή της ταινίας, όταν ακούγεται το πολύ γνωστό μουσικό ρυθμικό θέμα του έργου, βασιζόμενο στους ήχους κιθάρας, σφυρίγματος και φωνών. Ένα πολύ σωματικό μουσικό θέμα θα έλεγα. Με τις πρώτες νότες, στο πρόσωπο που μέχρι πριν από λίγα δευτερόλεπτα παρέμενε σε μία παρετική σύσπαση, σχηματίστηκε ένα χαμόγελο, ευκρινές στην έκφραση και την κίνηση, συμμετρικό σχεδόν στο σύνολο των μυϊκών ομάδων του προσώπου. Μία ανάλογη εικόνα ωσάν χαμόγελου και αίσθησης περιεχομένου σχηματίστηκε στην έκφραση των ματιών. Ο Μάνος κάνει μία υπερέκταση του κορμού, μειώνοντας κατά-τι την σπαστικότητα και την κύρτωση κορμού και άκρων.

Η άκρα χείρα, εμφανέστερα αριστερά και τα δάκτυλα, αρχικά χαλάρωσαν και στην συνέχεια επανήλθαν σε πλήρη κάμψη, σαν σε μία γροθιά. Αυτή η αιφνίδια μεταβολή της κατάστασης σταθεροποιήθηκε και παρέμεινε έως το τέλος του μουσικού θέματος. Με την αρχή του διαλόγου του έργου χωρίς πλέον μουσική υπόκρουση, η κλινική εικόνα επανήλθε ακριβώς στην προηγούμενη κατάσταση. Λίγα λεπτά αργότερα μία επανάληψη του ακούσματος προκάλεσε την ίδια αντίδραση ενώ το τέλος του σήμανε την επαναφορά στο ανέκφραστο προσωπείο και το σπαστικό πρότυπο.

Συνοψίζοντας θα έλεγα ότι η μεταβολή της κλινικής εικόνας κατά την διάρκεια του μουσικού θέματος, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την βασική κατάσταση του ασθενούς η οποία είναι συμβατή με τα απεικονιστικά ευρήματα των εγκεφαλικών βλαβών. Και βεβαίως η παρατηρούμενη μεταβολή ανοίγει ξανά ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον θέμα γύρω από την σχέση σώματος, εγκεφάλου, νόησης και ψυχισμού, και, γύρω από το τι συμβαίνει στον ψυχισμό, στην ψυχική τοπική, στις μνήμες που την απαρτίζουν και στην υποκειμενικότητα, όταν χάνονται μεγάλα τμήματα της ύλης και των λειτουργιών που θεωρούμε ως έρεισμα της. Περιπτώσεις όπως του Μάνου όπου σε φαινομενικά ανύποπτο χρόνο και συνθήκες ανακάμπτουν νησίδες παράδοξων και προσωπικής αξίας αντιδράσεις, δεν είναι λίγες. Στο τέλος της εξέτασης συζητήσαμε πολύ ώρα με τους οικείους του. Η αναζήτηση γύρω από την προσωπική ιστορία μίας σωματοψυχικής οντότητας που έχει απολέσει κάθε ιστορικότητα, στην ψυχοσωματική αλλά και στην νευροψυχολογία είναι πολύ σημαντική. Το συγκεκριμένο έργο και το μουσικό θέμα «ήταν τα αγαπημένα του», που είχε δει «πάρα πολλές φορές», ενώ μικρότερος του άρεσε να παίζει «καουμπόηδες και ινδιάνους». Ήταν, λένε οι γονείς, ένα καλό παιδί αλλά στην εφηβεία έγινε παρορμητικός, δυσαρμονικά, άτσαλα θα έλεγα παρορμητικός, απερίσκεπτος, μερικές φορές σαν τον πατέρα του, ένας άντρας περήφανος, σαν τον Clint Eastwood της ταινίας σκεφτόμουν. Σταδιακά διαμορφώθηκε στην σκέψη μου μία απλοϊκή ίσως εικόνα της εξέλιξης της ιστορίας του Μάνου, στα ίχνη του τίτλου της ταινίας. Ήταν καλό παιδί, που έγινε κακό, κι ότι γινόταν στην πορεία της ανάπτυξής του, έτσι ώστε να νοιώθει ότι πράγματι είναι αυτό, έμοιαζε να το ενσαρκώνει, να το ζει στο σώμα. Έως ότου συνέβη κάτι πολύ άσχημο. Επίσης ήταν έντονα αισθητή η απουσία, στην συζήτηση αλλά και στα εξιστορούμενα η μητέρα, το σιωπηρό μαράζι της μητέρας του Μάνου. Κάτι το οποίο με έκανε να σκεφτώ μία πώση. Αυτές οι ιδέες, έφτιαχναν στην σκέψη μου μία άλλη μορφή κατανόησης, νοσηματοδότησης της κλινικής παρατήρησης. Παράλληλα, αντί για τις εγκεφαλικές περιοχές που σαφώς είχαν βλαβεί, σκεπτόμουν άλλες χαρτογραφήσεις που μπορεί να ετίθεντο σε λειτουργία στο άκουσμα του μουσικού θέματος. Ήταν άραγε μία μνήμη; Υπήρχε αυτή η μνήμη, η ανάκλησή της και το απότοκο αποτέλεσμα χωρίς να είναι δυνατή οιαδήποτε άλλη είτε ανάκληση είτε απάντηση σε ερέθισμα; Θα μπορούσαμε να σκεφθούμε ένα ακουστικό ίχνος, ένα έναυσμα λειτουργίας των λεγόμενων κατοππικών νευρώνων, της ενσυναισθητικής μνήμης αναπαραστάσεων

δράσης; Οι οποίες κατόρθωναν επαναληπτικά στα 4-5 λεπτά της μουσικής να ανατρέπουν μία ανατομολειτουργική αισθητηριοκινητική πραγματικότητα; Επιτρέποντας έτσι να αναδυθεί το σώμα μίας μνήμης, ένα σώμα που αναδύεται χωρίς να υφίσταται, πέραν του πραγματικού, τετραπαρετικού σώματος. Θα επρόκειτο τότε για ένα εν δυνάμει, εικονικό σώμα, απότοκο μίας ξεχωριστής μνήμης, ταύτισης, παιχνιδιού ψυχικού και σωματικού, ίσως χώρος παιδικής παντοδυναμίας και κρυψώνα από κάθε φόβο. Ήταν άραγε το σώμα μίας βαθιάς σωματοψυχικής μνήμης, ενός ίσως επιπέδου καθήλωσης με την έννοια που ορίζεται στην ψυχοσωματική θεωρία. Αυτά τα ερωτήματα, στην περίπτωση του Μάνου δεν μπόρεσαν να απαντηθούν, τουλάχιστον από εμένα και την θεραπευτική ομάδα αποκατάστασης. Όμως ανάλογα ερωτήματα, αναζήτησης και ενδεχομένως ανάκτησης μίας δυναμικής ανάμεσα στα μνημονικά ίχνη και τις καταστάσεις του σώματος, μπορεί να είναι καθοριστική σε αυτή την κλινική εργασία. Άλλωστε η αίσθηση που είχα ήταν ότι ένα βασικό αίτημα των γονιών του Μάνου, ίσως και ασυνείδητα δικό μου, ήταν να μπορέσει να νοηματοδοτηθεί αυτό το οποίο ήταν μόνον τραύμα. Καθώς ακόμα και αυτή η, για μια στιγμή εξαιρετικά ελπιδοφόρος μεταβολή, ήταν επίσης και τραυματογόνος. Και τούτο είτε για να αποτελέσει μία πρώτη ύλη μίας ενδεχόμενης αποκατάστασης, είτε για να αποτελέσει αντικείμενο πένθους και να προχωρήσει η ζωή που μπορεί να προχωρήσει.

Ήταν κάποτε διαδεδομένη η μέθοδος να εγχαράσσονται σαφώς και αμετάκλητα οι μνήμες ορίων, γεωγραφικών, του σώματος, της ταυτότητας, της κίνησης και βέβαια του συναισθήματος και της σκέψης, ξεχνώντας έτσι για πάντα κάθε-τι άλλο, με το χαστούκι.

Το δεύτερο περιστατικό γύρω από τις μνήμες του σώματος το οποίο θα ήθελα να αναφέρω, αφορά έναν νέο άνδρα, τον κύριο Σ ο οποίος παρότι είχε πετύχει στόχους στην ζωή του, “πάντοτε κάτι συνέβαινε και δεν προχωρούσε”. Κι εκείνος ακινητοποιήτο, ψυχικά και σωματικά. Η ακινησία, σχεδόν ακαμψία, γινόταν εμφανέστερη ως προς το ύψος και το σωματότυπο του ασθενούς. Το πρόσωπό του, στην εικόνα των 3/4 όπως καθόταν απέναντι μου στις συνεδρίες της ψυχοθεραπείας, μου θύμιζε συχνά πρόσωπο έργων των Bruegel ή του Ιερώνυμου Bosch. Την ακινησία, ακολουθούσε συνήθως η σωματική συμπτωματολογία του ασθενούς. Τις, σε ριπές, τα οποία έμοιαζαν να διαπερνούν το σώμα, και μορφασμοί ωσάν πόνου, χωρίς ωστόσο να πονάει. Ο σωματικός πόνος ξέσπαγε συνήθως άλλες στιγμές, χωρίς πλέον εμφανείς συσπάσεις, και αφορούσε, ραχιαλγίες, μυαλγίες του τριδύμου και ημικρανίες τύπου cluster. Είχε ακολουθήσει παλαιότερα φαρμακευτική αγωγή αντικαταθλιπτικών, χωρίς αποτέλεσμα, εκτός ίσως την σκέψη του ότι “πήρε ένα φάρμακο για κάτι που λογικά θα έπρεπε να έχει αλλά δεν ένιωθε, και που ίσως προτιμούσε να αισθανθεί”. Η εσωτερική ψυχική ζωή και η έκφραση της, φαινόταν να υπακούει στην ακινησία και να παράγει όπως σκεφτόμουν μία οργανωτική νέκρωση, μία εσωτερική ουλή. Η αναφορά σε επίκαιρα βιώματα ή σε κάποιες

μάλλον πρόσφατες αναμνήσεις, γινόταν προσεκτικά, λιτά, όχι τόσο χρηστικά, όσο σχεδόν ευλαβικά σύμφωνα με ένα τυπικό, πιο ισχυρό από την μέθοδο των ελευθέρων συνειρμών. Ορισμένα ανοίγματα στα οποία έτεινε να ελευθερώνεται η σκέψη και η συναισθηματική έκφραση, έμοιαζε να τον αναγκάζουν και να αναγκάζουν την από κοινού λειτουργία, να μένει σε μία μετέωρη θέση. Αναρωτιόμουν εάν οι παρεμβάσεις ή οι συνδέσεις που πρότεινα κινητοποιούσαν μία ψευδή συνειρμικότητα ή κινητοποιούσαν τραυματικές μνήμες, διαταράσσοντας τους μηχανισμούς άμυνας της καταστολής ή των σχάσεων. Η κλινική εικόνα παρέπεμπε στο αρνητικό, το ελλείπον. Ωστόσο παρέπεμπε επίσης σε αυτό το οποίο ήταν παρόν, στις μνήμες χωρίς ίσως ψυχικό περιεχόμενο, οι οποίες ήταν παρούσες. Ενεστώσες μνήμες, όπως νομίζω ότι είναι και εκφράζονται οι σωματικές μνήμες, τις οποίες κανείς μάλλον βιώνει στο τώρα παρά αναπολεί.

Μία μέρα ο κύριος Σ γνωρίζει μία γυναίκα η οποία του “άρεσε”, αλλά η προοπτική συνάντησης μαζί της όπως λέει “με ταραίζει και πρέπει να σκεφθώ ει δυνατόν ακριβώς το πώς θα της φερθώ”. Η ημέρα της συνάντησης επέλεξε να είναι η ίδια και λίγο νωρίτερα από μία συνεδρία μας. Ο κύριος Σ είναι εμφανώς αναστατωμένος, δίνοντας την αίσθηση ενός τσαλακώματος. Λέει ότι δεν την συνάντησε. Πήγε εκεί κοντά, περίμενε σε μία απόσταση, την είδε, είδε την αναμονή και τον εκνευρισμό της, έφυγε και αμέσως μετά της τηλεφώνησε λέγοντας ότι του είχε τύχει κάτι έκτακτο. Για μία στιγμή φαντάστηκα ότι θα τηλεφωνούσε σε εμένα λέγοντας ότι δεν θα έρθει γιατί έγινε κάτι έκτακτο με αυτή την γυναίκα. Αλλά τώρα ήταν εδώ, μαζί μου. Το έκτακτο ήταν εδώ. Τα λόγια του και το φορτίο που έφεραν έμοιαζαν να χωράνε μετά βίας στο τυπικό λεκτικής αναφοράς. Παράγονται μερικά τικ και μορφασμοί, στο πρόσωπο, στους ώμους, διάσπαρτες συσπάσεις του κορμού, σαν να τον διαπερνούσε κάποιο ρεύμα. Μου ήταν επίσης εμφανής η προσπάθειά του να τα κρύψει και να κρυφτεί, όπως στο ραντεβού με την φίλη του, αλλά αυτά ξεσπούσαν τότε εδώ τότε εκεί στο σώμα του. Αντιλαμβανόμουν ότι είχα αρχίσει να κάνω και εγώ κάποιες κινήσεις, μεταξύ νοήματος και μορφασμού. Αναζητούσα να ανακαλύψω κάτι, δικό του και επίσης σε εμένα. Του προτείνω ότι αναστατώθηκε πολύ, ότι αναστατώθηκαν πράγματα μέσα του και ότι το εκφράζει, αυτό ίσως είναι αυτό που νιώθει. Λέει ότι νιώθει ξανά, όπως λίγη ώρα πριν, “γυμνός, εκτεθειμένος σε μία ιδιωτικότητά του”. Ωστόσο φαινόταν πιο ήρεμος. Πιο συγκεκριμένα, οι ακούσιες κινήσεις του φαινότουσαν να έχουν αποκτήσει μία κάποια πλαστικότητα. Σε επόμενη συνεδρία επανήλθε στο θέμα της συνάντησης. Μαζί της ή/και μαζί μου σκεφτόμουν. Την ξαναέβλεπε και έπειτα αυτή η εικόνα της καλυπτόταν από το “δικό του χάλι”, το “πόσο εκτεθειμένος αισθάνθηκε”. Του πρότεινα ότι “προφανώς υποφέρει από αυτό, αλλά ωσάν αυτή η δική του έκθεση, το χάλι, να του επιτρέπει να μην βλέπει εκείνη ότι και εκείνη ήταν εκτεθειμένη σε μία ιδιωτικότητά της”.

Ο κύριος Σ έκανε μία σχεδόν απότομη κίνηση στροφής του προσώπου, σαν να έστρεφε την άλλη πλευρά, το άλλο μάγουλο. Κάτι το οποίο εξέφρασα λεκτικά, ότι

“μοιάζει να στρέφει το άλλο μάγουλο”. Σιώπησε και ήμουν σίγουρος ότι τον είδα να δακρύζει. Την επόμενη συνεδρία ανέφερε ότι έκλαψε πολύ, ότι θυμήθηκε εικόνες από το παρελθόν, συμπεριφορές και σκηνές στην σχέση με τον πατέρα του. Ιδίως είχε μία ανάμνηση από την παιδική του ηλικία. Ήταν σε διακοπές με τους γονείς του, οι οποίοι “για λόγους που δεν γνώριζε, άρχισαν να τσακώνονται”. Ο πατέρας του συχνά γινόταν έντονος και πάντοτε ήταν απόλυτος και επικριτικός, ενώ η μητέρα του, δεν αντιδρούσε τόσο αλλά έδειχνε να μην τον εκτιμά. Σε κάποια στιγμή, από μία απόσταση, είδε τον πατέρα του να σπρώχνει βίαια την μητέρα του και να την χαστουκίζει. Δεν θυμόταν καθόλου ποια ήταν η αντίδραση της μητέρας του. Εκφραζόταν βεβαίως μία τραυματική εκδοχή, μία βιωμένη τραυματική εκδοχή της φαντασίωσης της πρωταρχικής σκηνής. Έκτοτε, όχι μόνον εξ αιτίας αυτού του περιστατικού, ο γιος του ζευγαριού, έστρεψε το άλλο μάγουλο, εισπράττοντας τα χαστούκια, γινόμενος σωματικά η μνήμη αυτού ή και άλλων τραυμάτων και βιωμάτων και επίσης προστατεύοντας τους γονείς από την καταστροφή.

Υπάρχουν περιπτώσεις ασθενών και θεραπείες όπου εκφράζονται μνήμες σώματος οι οποίες θα μπορούσαμε να σκεφθούμε ότι συνδέονται με την έκφραση σωματικών νοσημάτων. Θα θυμηθούμε ότι στην περσινή ομιλία τους οι Smadja και Aisenstein αναφέρθηκαν στην σημασία αισθητηριακών και σωματικών αναμνήσεων ως προς την κάμψη, την τραυματική αποδιοργάνωση, καθώς και ως προς την δυνατότητα ανακίνησης, των ψυχικών διεργασιών. Ανάλογα στοιχεία υπήρχαν στην περίπτωση του κυρίου Σ. Στην κλινική πράξη καλούμαστε συχνά να εργασθούμε, να βιώσουμε μέσα στην θεραπευτική σχέση, ξεκινώντας μία μακρά διαστρωματική ερμηνευτική διεργασία, γύρω από σωματικές μνήμες, τρόπους λειτουργίας και μεταβίβασης.

Η Ήρα είναι μία γυναίκα λίγο πριν τα 30. Ευφυής, επίσης λιγομίλητη και όπως θα πει χωρίς αναμνήσεις, τουλάχιστον πριν τα 12, 13 χρόνια της, ορίζει τον εαυτό της ως μετα-πανκ, κάτι που αντικατοπτρίζεται, με μία δική της χροιά του post punk ρεύματος, στον τρόπο με τον οποίο ντύνεται, βάφεται, αντικρίζει το κόσμο και σχετίζεται μαζί του. Είναι λεπτή, με ένα σώμα μάλλον αγύμναστο, ίσως άτονο, που έμοιαζε αφημένο σε σχέση με το πώς θα μπορούσε να είναι. Με αυτόν τον τρόπο δηλαδή σκεπτόμουν ή αμυνόμουν, ως προς κάτι το οποίο ανακινούσε μία αντιμεταβιβαστική ανησυχία. Σε μία από τις πρώτες συνεδρίες, σκέφθηκα ότι ο τρόπος παρουσίας, ύπαρξης και σχέσης της Ήρας ενείχε μία χροιά οικείου και συγχρόνως ανοίκειου, κάτι για το οποίο συνειρμικά σκέφθηκα την λέξη ασπόνδυλο. Ωσάν ένα ασπόνδυλο ον, στην θάλασσα ενδεχομένως του Ferenczi. Παρουσιάζει διάφορα καλοήθη, ενδεχομένως προκαρκινικά θα προσθέσει, γυναικολογικά προβλήματα, τα οποία την απασχολούν και αποτέλεσαν “την αφορμή να ξεκινήσει μία ψυχοθεραπεία”, εξηγώντας ότι “την αιτία δεν την ξέρει”. Αναρωτιέται, “αφού δεν θυμάμαι, δεν μπορώ να θυμηθώ, αν τελικά υπάρχουν κάπου οι μνήμες, πώς κάνει κανείς μία δουλειά με τον εαυτό του”. Της επισήμανα ότι “είμαστε σε αυτή

την δουλειά” ρωτώντας την “τι θα έλεγε εκείνη ότι κάνει, χωρίς αυτές τις μνήμες”. Απαντά “δεν ξέρω, κάνω αυτό ακριβώς, είμαι εδώ, έτσι”. Η αναλυτική εργασία με την Ήρα ήταν μακρά και κινήθηκε σε διάφορα επίπεδα της ψυχικής οργάνωσης.

Οι σχέσεις της Ήρας είναι μάλλον περιστασιακές, ελεύθερες γύρω από έναν κύκλο ανδρών. Στην αρχή μίας συνεδρίας, μερικούς μήνες αργότερα, καθώς περνούσε από μπροστά μου στην εξώπορτα, είχα μία αιφνίδια και έντονη αίσθηση ενός ερωτικού στοιχείου. Λίγα λεπτά μετά, η Ήρα έλεγε, “πήγα με δύο ... χθες βράδυ ... είχα καιρό να πάω με δύο”. Οι λέξεις της είχαν έναν ιδιαίτερο τονισμό. Της επαναλαμβάνω τον ήχο των λέξεων, “με δύο”. “Άκουσα τι είπα, ενδιαφέρον αυτό, πήγα με δύο άντρες και είπα ότι πήγα με αιδοίο, σωστά; Έχω σκεφτεί πώς θα ήταν με μία γυναίκα, αλλά το αιδοίο που είπα είναι το δικό μου. Σήμερα το πρωί ήθελα κι άλλο αλλά δεν ήθελα να με αγγίξουν, θέλησα να κάνω κάτι μόνη μου. Τελικά δεν έκανα τίποτε.” Της προτείνω “σαν να κάνατε τώρα κάτι μιλώντας για αυτό”. “Ναι, με αυτό που είπα το κατάλαβα, ένιωσα περισσότερο αυτό που νομίζω ότι αισθάνομαι μόνον μερικές φορές όταν κάνω έρωτα,. Τότε μπορώ να νιώσω ότι επικοινωνώ με κάτι, με εμένα ... Αναρωτιόμουν πριν τι να σας πω για αυτά, έλεγα γιατί να σας πω. Δεν ήθελα να πω, όχι για να μην το μάθετε, αλλά όχι με το να μιλήσω γα αυτό. Να, διότι νομίζω ότι πρέπει να τα νιώσω, κι εσείς το ίδιο ...”. Σκεφτόμουν ότι αυτή την φορά η αίσθηση που αναζητούσε ήρθε μέσα από μία λεκτική, σωματική και λεκτική παραδρομή, και ίσως μνήμη, που αναδυόταν και που επίσης σχηματιζόταν στην θεραπευτική σχέση.

Στον τρίτο χρόνο, η Ήρα φέρνει ένα όνειρο, ένα καινούριο στοιχείο στην δουλειά μας και στην ψυχική της λειτουργία. “Είδα ότι ένιωθα ένα πρόσωπο, σαν χωρίς σώμα, την παρουσία ενός προσώπου, και να αναπνέει. Νιώθω αυτή την ανάσα του, αλλά ήταν σαν να μην έπρεπε να αναπνέει. Αμέσως μετά με βλέπω να κολυμπάω αγκαλιά ή πολύ κοντά, από κάτω, με το σώμα κάποιου ή κάποιας, αδιευκρίνιστο, αλλά νομίζω ότι ήσασταν εσείς. Ήταν μία πολύ ωραία αίσθηση, πολύ κοντά. Μετά, μαζί, εμφανίζεται ένα αγόρι που αγκαλιάζει αυτό το ον, κοντά στην κοιλιά του, που μάλλον ήταν γυναίκας, νέας γυναίκας. Χαίρομαι που το βλέπω αλλά νιώθω ότι πρέπει να φύγω, να βγω έξω. Ανεβαίνοντας όμως προς τα επάνω χτυπάω με το πρόσωπο σε μία γυάλινη επιφάνεια. Αναρωτιέμαι αν θα πρέπει να μάθω να αναπνέω μέσα στο νερό ή αν θα πνιγώ. Ξύπνησα νιώθοντας ότι το όνειρο ήταν αληθινό, ότι αυτό έχει συμβεί”. Στο τέλος διάφορων συνειρμών σκέψεων και αισθήσεων, η Ήρα λέει ότι “όταν νιώθει ότι ίσως νιώσει αυτή την εγγύτητα στην θεραπεία, όπως είναι στο όνειρο το παιδί με αυτό το ον, τότε έχει την εικόνα δύο σιαμαίων, που μοιράζονται κάτι το ζωτικό και που αν τα χωρίσεις, μετά υπάρχει ο κίνδυνος να πεθάνει το ένα”.

Η Ήρα είπε επίσης ότι είναι χαρούμενη διότι αφού έχει όνειρα, τότε θυμάται. Και όντως θυμήθηκε πολύ πρώιμα τραυματικά βιώματα. Η λειτουργία του ονείρου είναι

το κατ' εξοχήν παράδειγμα της πολυσημίας της μνήμης και της σχέσης της με το σώμα. Το όνειρο είναι μνήμες και επεξεργασία μνημονικών ιχνών, επιστροφής του απωθημένου όσο επίσης εκ νέου, νέες μορφές απώθησης και μεταβολισμού των αντιληπτικών ερεθισμάτων και αναδιαμόρφωσης της μνήμης, τόσο της ψυχικής όσο, πολλές έρευνες έχουν δείξει αυτό, του σώματος και των οργάνων του.

Για την ψυχανάλυση η μνήμη είναι μία δυναμική διεργασία και ένα δυναμικό περιεχόμενο το οποίο ανήκει στο ασυνείδητο, αποτελώντας έτσι μία ψυχική μνήμη. Στην συνέχεια των παρατηρήσεων του Freud για την εκτός χρόνου και πέραν κάθε δυνατότητας αναμνημόνευσης προϊστορία του υποκειμένου, που εκφράζεται μέσω των επαναλήψεων και του τραυματικού, ο A. Green, αναφέρθηκε στην μορφή των αμνημονικών μνημών, σε μνήμες κενές ψυχικού περιεχομένου, που κλινικά αφορούν “στον καταναγκασμό της επανάληψης, τις καταστάσεις αποπροσωποποίησης ή την σωματοποίηση”. Αντίστοιχα η Ποταμιάνου αναφέρεται σε αισθητηριοκινητικά στοιχεία και μη αναπαραστάσιμες εγχαράξεις, που συνδέει με τραυματικές λειτουργίες και τραυματικές μνήμες. Τα τελευταία χρόνια ο όρος μνήμη του σώματος απαντάται συχνότερα στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία και ακόμα συχνότερα στην σωματική ψυχοθεραπεία ή ανάλυση όπως επίσης στο ψυχόδραμα. Και συνδέεται με σπλαχνικά, αισθητηριακά, αντιληπτικά και κινητικά ίχνη. Θα μπορούσαμε ίσως να σκεφθούμε ή να συναρτήσουμε την σωματική μνήμη με αυτή την κατηγορία εγχαράξεων, αμνημονικών μνημών.

Θα ήθελα να κάνω δύο παρατηρήσεις γύρω από αυτή την προσέγγιση. Με αυτόν τον τρόπο η μνήμη του σώματος παραπέμπει περισσότερο σε κάτι που ελλείπει, σε ένα αρνητικό, δηλαδή σε μία παθολογική της διάσταση, ως ένδειξη και ενδεχομένως ως μέρος μίας παθολογικής διεργασίας, τραυματικού ή και σωματοποίησης. Θα πρότεινα την εξής υπόθεση. Μία μνήμη του σώματος, ψυχικά μη σημαίνουσα, μπορεί ίσως να αποτελέσει το έδαφος, ανατομικό, λειτουργικό και εμπλεκόντας ενδεχομένως διάφορα σωματικά συστήματα ή και τρόπους λειτουργίας ή συμπεριφοράς, μίας επόμενης σωματοποίησης.

Η υπόθεση μιας μνήμης του σώματος και ανάλογων εγχαράξεων, όπως είδαμε αφορά επίσης σε μία δυναμικά δυναμική και εξελικτική, πρόδρομη διεργασία που ξεκινά και αφορά την οργάνωση της σωματοψυχικής οντότητας πριν και προς την ανάδυση του ψυχισμού. Αυτή η διάσταση έχει μία ιδιαίτερη σημασία καθώς η εξέτασή της, ανοίγει ίσως τον δρόμο κατανόησης της υποκειμενικής δυναμικής προ της ανάπτυξης της ενδοψυχικής δυναμικής. Υπό αυτή την έννοια, συναφή με την έννοια της διαστρωμάτωσης του συστήματος παλινδρόμησης και καθήλωσης στην ψυχοσωματική θεωρία, αναφέρθηκα προηγουμένως σε μία κατά στρώσεις, επίπεδα ερμηνευτική διεργασία. Ο J-D Vincent λέει ότι η υποκειμενικότητα γεννιέται από την ζωή, στις απαρχές της ήδη. Ούτως ώστε να υπάρξει θα έλεγα. Η σωματοψυχική οντότητα αναπτύσσεται, ξεκινώντας από ένα πρωταρχικό

ασυνείδητο όπως προτείνει ο Marty, ερμηνεύοντας, μεταβατικά, ενδοσωματικά, και σε σχέση με τα αντικείμενα και τις λειτουργίες της. Νομίζω ότι στην ίδια κατεύθυνση τίθεται το ερώτημα πώς εννοεί η ψυχαναλυτική σκέψη την αναφορά σε μία μνήμη σώματος ή σε μία σωματική εγγραφή. Για ποιο σώμα μιλάμε. Στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία, όπως είδαμε πρωτύτερα, η αναφορά σε μνήμες του σώματος έχει λέγαμε νωρίτερα ότι εφ' όσον πρόκειται για αισθήσεις, αντιλήψεις, αισθητηριοκινητικά βιώματα και μορφές δράσης, οι μνήμες του σώματος είναι νόηση, μία νοητική πραγματικότητα και όχι το ίδιο το σώμα. Μία νοητική διεργασία που μπορεί να νοηματοδοτηθεί και μπορεί επίσης να προσδώσει ένα νόημα, να προτείνει έναν τρόπο λειτουργίας προς το σώμα. Αυτή η νοητική πραγματικότητα που περιλαμβάνει την επεξεργασία σωματικών εκπροσωπήσεων, έχει να γίνει επίσης αντικείμενο ψυχικοποίησης. Υπό την ίδια έννοια, υφίσταται μία συνεχής διπλή απαίτηση έργου, μεταξύ, από και προς, τον ψυχισμό, το σώμα και την νόηση.